

ԱՐՇԻԼ ԳՈՐԿՈՒ ԿՅԱՆՔԸ ՄԻԱՑՅԱԼ ՀԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒՄ.

ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՄԱՆ ԴԺՎԱՐԻՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ

Լյուդմիլա Հարությունյան, փ.գ.դ., պրոֆեսոր

Հոփսիսնե Դայան, ՀԱՊ Հուշածնագրային բաժնի արխիվավար

Համառոտ

Հոգվածում հայ մեծ նկարիչ Արշիլ Գորկու կյանքն ու ձևավորումը ԱՄՆ — ուն, նրա ինքնության որոնումը դիտարկվում է սինվոլիկ ինտերակցիոնիզմի սոցիոլոգիական տեսության ավանդույթների շրջանակներում՝ նրա ու իր ժամանակակիցների կողմից թողած հարուստ փաստագրական նյութի վերլուծության հիման վրա:

Արվեստագետի ինքնության էության իմաստավորման բանալին իր իսկ խոստովանությունն է՝ որպես «Արարտի գավակ», կորցրած Հայրենիքի պատկերների ու գույների արժեքները կրող արվեստագետ (Վան, Խորգոմ):

Ինքնության որոնման դժվարին ճանապարհի վերլուծությունը պարզաբանում է, որ Արշիլ Գորկին, չնայած 20-րդ դարի սկզբին առկա ամերիկյան ռասիստական ֆալսիֆիկացիայի ու իրականության հետևանք սոցիալ-մշակութային խնդիրներին, նա հավատարիմ մնաց իրեն և իր նպատակին՝ իր ստեղծագործություններում կարողացավ պահպանել կորցրած Հայրենիքի պատկերը: Նա վերստեղծեց իր վրձնով Արևմտյան Հայաստանի պատկերը, չղավաճանեց իր ազգային ինքնությանը, այլ հավատարիմ մնալով ժառանգական սկզբունքներին՝ կարողացավ դառնալ «Հոր, ինչպես հսկա, փնուռ, ինչպես մանուկ»:

Արշիլ Գորկին իր արվեստով կարողացավ հասնել այն ազատությանը, որին նա ձգտում էր: Բանալի բառեր. սինվոլիկ ինտերակցիոնիզմ, ազգային ինքնություն, պատկերներ, արժեքներ, վարքի մոդելներ, Ոստանիկ Ադոյան, Արշիլ Գորկի, Արարատ, Արևմտյան Հայաստան, Վան, Խորգոմ, ԱՄՆ, ռասիզմ:

«Մենք մեր հայրենիքի հոգու մի մասնիկն ենք՝ գարեջրի փոթորիկներից հեռու շարաված...»¹: Այսպես է բնութագրում Արշիլ Գորկին Մեծ եղեռնից փրկված հայորդիներին: Այդ խմբի մասն էին կազմում նաև 1920 թվականի փետրվարին հակատաքի բերումով ԱՄՆ-ում հայտնված 17 տարեկան Ոստանիկ Ադոյանը ու իր քույրը՝ Վարդուհը, ովքեր հանգրվանել էին Մասաչուսեթս նահանգի Ուոթերթաուն ֆալսիֆում:

Ոստանիկ Ադոյանը իր կյանքի այդ ոլորտը մեկնաբանում է՝ որպես «Դրախտից՝ Միացյալ Նահանգներում հայտնվելու» իրողություն: Ոստանիկի հիշողության մեջ պահպանված էին թե՛ դրախտը հիշեցնող ծննդավայրի, թե՛ արտագաղթի պատկերները: Քրոջը հասցեագրված նամակում Ոստանիկը գրում է. «Որպես Վանի հայեր (...) դուք³ գիտեք, թե ինչ ենք ստիպված եղել վերադառնալ կարճ ժամանակահատվածում, այնինչ ուրիշները կարդացել են եղեռնի մասին՝ փափուկ բազմոցներին թիկնած: Մենք վերադառնալ ու զգացել ենք դա: Մեր ժողովրդի արյունը, որ ներկել էր թուրքերի ձեռքերը, ջարդն ու եղեռնը: Մեր մահվան երգերը, մեր աչքերի առաջ մարտերում սիրելի ընկերների ու հարազատների մահը: Մեր լքված տները, մեր երկրի կործանումը թուրքերի կողմից: Ձեռքերիս մեջ մայրիկի սովամահ լինելը: (...) Սիրտս նվաղում է այս ամենը վերհիշելիս անգամ»⁴:

Հիշողություններ կյանքի վաղ շրջանից

Ըստ պատմական կենսագրության Ոստանիկ Ադոյանը ծնվել է 1904 թվականի ապրիլի 15-ին Վանի նահանգի Խորգոմ գյուղում: Փոքրիկ Ոստանիկը իր հոր՝ Սեդրակ Ադոյանի սովերին էր նմանվում: Զիտական, հետաքրքրասեր աչքերով երեխան ուշադրությամբ հետևում էր նիհար, բարձրահասակ տղամարդու

¹ Արշիլ Գորկի Ադոյան, Նամակներ: Ներածություն, խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 10

² Նկատի ունի Հայկական Լեոնաշյանի ու իր ծննդավայր Խորգոմ գյուղը (հեղ.): Ոստանիկի մանկության ընկեր՝ Ենովկ Տեր Հակոբյանի հուշերը նկարչի առաջին տարիների մասին Ութերթաունում: Աղբյուրը՝ Arshile Gorky, The plow and the song. Alive in letters and documents. Early years in New York, Yenovk Der Hagopian: Gorky in Watertown, October 5, 1965. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 30

³ Նկատի ունի բոլոր ընտանիքի անդամներին (հեղ.):

⁴ Արշիլ Գորկի Ադոյան, Նամակներ: Ներածություն, խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 62

շարժումներին, նստում նրա ուսերին, տեսնում գուրանը եզներին կապելը ու հողագործական այլ աշխատանքները: Դրանք Ոստանիկի ամենափայլող վաղ շրջանի հիշողություններն էին, երբ նա ամենից մոտ էր գգում իրեն հորը⁵: Սակայն Ոստանիկի հայրը ստիպված էր թողնել հայրենի օջախը, կնոջը, դստերին ու որդուն, վերցնել պանդուխտի ցուպը և մեկնել Միացյալ Նահանգներ⁶: Մեկնելուց առաջ, զարմանք, նա իր երեխաներին նստեցրեց ձիու վրա ու տարավ ցորենի դաշտ, իր հետ վերցրել էր հաց, խաճած ձու, փախինձ ու կարագով խառնած մեղր: Հրաժեշտից առաջ համբուրեց նրանց ու հարցրեց. «Կարո՞ղ եմ վստահ լինել, որ ձեզ նորից կտեսնեմ»: Դա նրանց վերջին հանդիպումն էր ու այդ պրվագը ցկյանս դաջվեց Ոստանիկի մտքում և նա երբեք չներեց հորը իրենց լքելու համար⁷:

Նախնական կրթությունը Ոստանիկը ստացել է Խորգումի և Վանի հայկական դպրոցներում: Ադանայի կոտորածից հետո՝ 1910 թվականի սեպտեմբերին, մոր և քույրերի՝ Սաթենիկի և Վարդուշի հետ հայրենի Խորգում գյուղից տեղափոխվում է Վան, որտեղ շարունակում է ուսումը, իսկ ամառային արձակուրդներն անցկացնում Ծատախում:

Խորգումյան ծաղկեփունջ

Քրոջը գրած նամակում Գորկին հիշում է. «Ես մի կտավ եմ նկարում, որ ծնվել է Վանա լճի ափին գտնվող մեր վառ հիշողություններից: Երբեմն գգում եմ դրա աղի հոտը: Երբեմն վագում եմ բռնելու այն անուրասլի նրբությունները, որ փորձում են փախչել ինձանից: Մեր երեխաների ուրվագծերը ներկայումս եմ բոսորագույն այգիներին և կապույտ պարտեզներին: Ուղղանկյուն պատերը խնոցներով, կավը թրծող գործիքներով, այդ պատերին փակցված հայկական գորգերով ձգվում են ու ոլորվում, կապ փնտրելով ցորենի դաշտերի, գույնզգույն շուրթերով ծառերի, հայկական արագիլների և պարտեզի փայտի հետ, բոլորը ներկայումս մեկը մյուսի մեջ և ֆեյվադ տիեզերքի անդադար շարժիչ ուժից: Ոստանիկ Ադանայի ինֆնուրյան հեռախոսները ձևավորվել են մանկության տարիներին. «Դրանք այն օրերն էին,՝ գրում է նա,՝ երբ ես հացի հոտն էի գգում, տեսա իմ առաջին կարմիր կակաշը, լուսինը: Այդ ժամանակից ի վեր հիշողությունները վերածվել են պատկերազրության, ձևերը նույնիսկ վերածվել են գույների՝ ջրաղացի փայլ, կարմիր հող, դեղին ցորենի դաշտ, դեղին ծիրան, չորացած հողի՝ ուժեղ հողագույնի, թարմ կանաչի, հագեցած որդան կարմիրի, ձյան պես սպիտակ գույնի և այլն»⁸: Գույների այդ ուրույն աշխարհը ի հայտ է գալիս, երբ նա սկսում է նկարել: «Արևմտյան Հայաստանի բնությունը գույների մի անսպառ պարկուճ էր. բավական է մի անգամ վրձնիկ թաթախես նրա մեջ և այն կարի գույների երանգից»⁹,՝ նշում է Գորկին: Հայկական մանրանկարչության գործերը ներշնչանքի մեկ այլ աղբյուր էին նկարչի համար: Դրանցում նա տեսավ սյուրեալիզմի նախատիպերը՝ մարդկանց դեմքով թռչուններ, թռչնանման թագեր, կանանց, տարօրինակ ֆիգուրներ, մահախով մարդու ու այլ կերպարներ, որոնք կապված էին դրախտավայր հիշեցնող Վանա շրջանի հայկական դիցաբանության հետ¹⁰: «Միտք՝ աստվածներից առաջ: Առաջներից առաջ: Բոլորը նրբորեն կապված Խորգումի հայկական ծաղկեփունջում, ամբողջ աշխարհը մանրակերտով և տիեզերական մեծության մեջ, արյունոտ ողբերգությունն ու վիշտը, խնդրությունն ու արարումը, կյանքն ու անկենդանը, ապրածն ու չապրածը, այն, որ դեռ պիտի ապրվի և երբեք չպիտի ապրվի, շարժումով լի ու անշարժ, բոլորը պարուրվում են արևով տոգորված Վանի տաք հողում և պաշտպան լեռներում, որոնք ֆո էդբայրը դիտում է երեխայի նոր բացված աչքերով»¹¹:

Մայրական ժառանգություն

Ոստանիկի մայրը՝ Ծուշանը, «գեղագիտության ամենագնահատող, բանաստեղծության ամենախորաքափանց վարպետն էր», որ երբևէ հանդիպել էր Ոստանիկը իր կյանքում: Նրա կյանքի փիլիսոփայությունը հիմնված էր երեխ սկզբունքի վրա՝ «Մաքրություն», «Փութաջանություն» և «Հասունություն»: Սկզբունքների այդ հզոր եռամիասնությունը ձևավորեց Գորկու արժեքահամակարգն ու կենսափիլիսոփայությունը: «Դա դարձավ իմ մասնիկը,՝ իր հուշերում գրում է Գորկին,՝ կյանքը բացատրելու համար մայրիկն այնքան հաճախ էր օգտագործում այդ երեխ գեղեցիկ հայկական բառերը, որքան

⁵ Nouritza Matossian, Black angel. A life of Arshile Gorky, Part III, Father, Hayrig. Chatti & Windus, London, 1998, էջ 17

⁶ Նույն տեղում, էջ 22

⁷ Նույն տեղում, էջ 22-23

⁸ Arshile Gorky, The plow and the song. A life in letters and documents. Roxbury, Connecticut. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 354.

⁹ Արշիլ Գորկի Ադանայի, Նամակներ: Դեկտեմբեր, 1944, Նյու Յորք: Խմբագիր՝ Մեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 116

¹⁰ Նույն տեղում, հունիսի 14, 1945, Ռոքսբուրի, Քոննեկտիկուտ, էջ 122.

¹¹ Նույն տեղում, փետրվարի 25, 1941, Նյու Յորք, էջ 64-66

մեծ է դրանց իմացաբանական նշանակությունը ոչ միայն կյանքի զարգացման համար, այլև արվեստի . . .»¹²
: «Ես երբեք գաղափարների ծնունդ եմ: Առաջինը մաքրությունն է, երկրորդը՝ փութաջանությունը և երրորդը՝
հասունությունը: Դա մաքրության, պարզ պահանջների և պարզ մտքերի շրջանն է: (...) զարգացման որոշակի
փուլում պետք է հրաժարվել էությունների պարզությունից, դուրս գետնից այն: Նկարիչը պետք է վերադարձ
խնկվածության ու լարվածության տառապանք: Փութաջանությունը տառապանք է, բայց և՛ պարտադիր:
Փութաջանության ու մաքրության պայքարից ծնվում է հասունությունը»¹³:

Արտաբանություն Դրախտից ու մահվան մահը

1915 թվի ապրիլ-հունիս ամիսներին Վանում սկսվում են տեղահանությունները, և նույն տարվա
օգոստոսին Ոստանիկը մոր և քույրերի հետ ռաբոյ կասում են Էջմիածին: Երևանում նա սովորում ու
գուգահեռ աշխատում է տպարանում, ատաղձագործի մոտ: Հաջորդ տարի քույրերը՝ Սաթենիկն ու Ագապին,
մեկնում են ԱՄՆ: Այնուհետև, 1918 թվին, մահանում է Մայրը: Տասնչորսամյա Ոստանիկը որբանում է:
Հետագայում բոլոր գրած նամակում վերհիշում է այդ վիճակը. «Որբուկի երակները, որ ցցվել էին վշտի
պտույտներից, մահվան մահը, մեր աստվածային մոր սովամահ լինելը և երեխան, որ տեսնում էր նրա
գեղեցիկությունը, լսում նրա բնույթ գրաբար և պահում նրա նուրբ թուլությունն իր սարսափահար ձեռքերի
մեջ»¹⁴: Կորստի ցավը Գորկին պատկերել է «Նկարիչը և իր մայրը»¹⁵ կտավում:

Արտագաղթ ԱՄՆ

1920 թվականի փետրվարին բոլոր՝ Վարդուշի հետ Ոստանիկը տեղափոխվում է հորեղբոր Ահարոնի
մոտ, այնուհետև Կոստանդնուպոլիս, որտեղից էլ ԱՄՆ, ուր արդեն հաստատվել էին հայրը, հորեղբայրները և
քույրերը՝ Սաթենիկն ու Ագապին:

Գորկուն անհրաժեշտ էր ամերիկյան հասարակությունում հանաչում ստանալ: Չնայած նա բազ
զիտակցում էր, որ ամերիկյան հասարակությունը տարօրինակ հայացքով է նայում ստեղծագործողին, դուրս է
նետում նրան որպես աննորմալ: «Ծաղրում մեծ արվեստը և մեղադրում, թե այն ինչ-որ արհեստական
հատուկ դասի՝ ինչ-որ «ինտելեկտուալ» խմբի հորինվածք է, որ վեր է բուրդից իր իմացությամբ:
Հիմարություն: Քաղաքներն են հորինել այդ գաղափարները, քանզի վախենում են մարդկանց գրավելու
որևէ մրցակցությունից»¹⁶: «Ամերիկայում ես չեմ տեսել արվեստի և ոչ մի գործ, որ չարտահայտի
տափառություն: Այս ժողովուրդը չի կարող բնականորեն զգալ, որովհետև նա իրեն գրկել է բանաստեղծական
մղումից: Այս ժողովուրդը չի կարող հասկանալ զգայունության և զգացմունքի սահմանները, քանզի նրա
մշակույթը երբեք հոգով չի վերադարձել այն: Զգացմունքն այստեղ դառնում է գվարճանք, զբաղմունք, որով
դիվերտիստներն զբաղվում են հոգնածները, իսկ մակերեսայնությամբ այն նույնիսկ գերազանցում է
արժեքաբեկի շուկաները, քանզի հարուստները առևտրի մեջ են մտնում շատ ավելի մեծ լրջախոհությամբ,
քան բանաստեղծական զգացմունքի»¹⁷:

Իր նոր «Ես»-ի¹⁸ կերտման դեգերումներում Գորկին հասարակությանը ներկայացնում էր իր
ստեղծագործություններով, որոնք լավագույնս բնութագրել է ինքը. «... Իմ արվեստը անի արվեստ է,
որտեղ Հայաստանի ձևերը, հարթությունները, ուրվագծերը, հուշերը ծիլ են արձակում, շնչում, տարածվում,
սեղմվում ու բազմապատկվում են և այսպիսով ստեղծում հետազոտության նոր ուղիներ: Անցյալը, միտքը,
ներկան գեղագիտությունն կենդանի են ու միավորված: Եվ քանի որ նրանք չեն կարող կանգ առնել ապա

¹² Նույն տեղում, նոյեմբերի 2, 1946, էջ 144

¹³ Նույն տեղում, նոյեմբերի 11, 1946, էջ 138-140

¹⁴ Նույն տեղում, փետրվարի 25, 1941, Նյու Յորք, էջ 66

¹⁵ Հուս Հայոց ցեղասպանության ուսումնասիրող, ամերիկահայ բանաստեղծ, գրող Փիլիպ Բալախանի «Ձեռքերի բացակայությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ
մայրն ու երեխան այլևս երբեք իրար չեն դիպել իրար: Նա գրում է. «Երկու տարբերակներում էլ ինձ համար պարզ է մեկ հոգեբանական գործընթաց՝ ողջ մնացածի
փորձառությունը հակադրվում է իր իսկ անցյալի սարսափին»: Աղբյուրը՝ Kim S. Therault, Rethinking Arshile Gorky, Chapter 2,
Construction of gender, self, and other. Penn State Press, 2009, էջ 33

¹⁶ Աբել Գորկի Աղբյուր, Նամակներ, հունիսի 3, 1946: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 136

¹⁷ Նույն տեղում, հունվարի 6, 1947, էջ 150

¹⁸ Միսկոլիկ ինտերակցիոնալ տեսության կիմնադիրներից Ջորջ Հերբերտ Միլլը (1863-1931) նույն է, որ անձը ունի «մտական պահանջ» գիտակցել սեփական
ով լինելը»: «Ես»-ը սոցիալական գործընթաց է», որը Միլլի կողմից բնութագրվում է որպես «Ես» (I) և «Ինք» (Me), որտեղ «Ինք»-ը սոցիալական
«Ես»-ն է, «ընդհանրացված ուրիշ» ըմբռնումն է, իսկ «Ես» -ը անհատի ազդակներն են, պատասխաններն ուրիշների վերաբերմունքին: Աղբյուրը՝
Saulius Genus, Is the Self of Social Behaviorism Capable of Auto Affection? Mead and Marion on the "I" and the "Me",

The Chinese University of Hong Kong, 2006, էջ. 263

անլուծելի ու անբաժանելի են ապագայից և ձգտում են դեպի անսահմանություն¹⁹: Նպատակն է, որ մարդիկ իրենց մտով, աչքով ու երևակայությամբ իմ արվեստի ուժով հաղորդակից դառնան իրականության այն կողմերին, որոնք նրանք չեն տեսել ու զգացել, որ իմ արվեստի միջոցով մոտենան իրականության ճիշտ ըմբռմանը: . . . Կարծես հայկական դարավոր մի ոգի շարժում է ձեռքս՝ մեր հայրենիքից հեռու ստեղծելու հորգումի մեր Ադրյան ընտանիքի պարտեզների ցարենի դառերի ու այգիների ուրվապատկերները: Մեր գեղեցիկ Հայաստանը մենք կորցրինք ես կվերգտնեմ՝ այն իմ արվեստում: Իմ արվեստում միշտ էլ կլինի հայոց ոգին»²⁰: Ինչպես առասպելական Դեմիուրգ, որպես ստեղծագործող, նա մտադիր էր կերտել իր կտավներում կորսված հայրենիքը. «Ես իմ վրձնով կվերակենդանացնեմ Հայաստանն ամբողջ աշխարհի համար»²¹:

Իր վսեմ նպատակն իրագործելու համար Գորկին օգտագործում էր յուզաների նոր հարստությունը, որպեսզի ճշգրիտ արտահայտի կորսված դրախտավայր հայրենիքի գունեղ պատկերները և արվեստագետի հարուստ զգացողությունները: Մշակվել էր նաև նկարելու ուրույն՝ միայն իրեն բնորոշ ոճը, որը հետագայում անվանվեց «սարսափելի գորկիական ոճ»²²:

«Ես Արարատի գավակն եմ». ինքնության կերտման դժվարին ուղին

Ոստանիկ Ադրյանը ներգաղթել էր ԱՄՆ հայկական ավանգարդի ինքնությունով, որը խորը վնասվածք էր ստացել: Նրա համար հեշտ չէր գտնել սեփական տեղը ամերիկյան հասարակությունում և կառուցակցել իր նոր ինքնությունը: Հնարավոր է հենց այս խնդիրը լուծելու համար Ոստանիկ Ադրյանը 1924-ին փոքրիկ Ուոքերթաունից տեղափոխվում է մեգապոլիս՝ Նյու Յորք: Ինչպես նաև է Ջոզեֆ Սոլմանը²³. «Գորկին հոյակապ, ինքնաբերական դերասան էր, ով ուզում էր գտնել իր սեփական ինքնությունը»²⁴:

Մեծ Եղեռնի պատկերների և գաղթի դառն հիշողությունները, Եղեռնից առաջացած խորը հոգեբանական վնասվածքը դժվարացնում էին Գորկու նոր «Ես»-ի կերտումը: Ինքնության կերտման խնդիրը դժվարեցնում էր նաև ամերիկյան հասարակության անբաժանելի ռասիզմը: 1900-ականներին Միացյալ Նահանգներում հաստատված հայերն ազգային փոքրամասնություն էին համարվում, սակայն պաշտոնապես հաստատված կարգավիճակ՝ որպես սպիտակամորթ կալիֆոռնիացիներ, չունեին²⁵: Հաճախ հայերին նույնականացնում էին «մոնգոլոիդ բուրբեր»²⁶-ի հետ ու ենթարկվում էին խտրական վերաբերմունքի՝ արգելված էր հայերին պարտքով փող տալ, վարձով հող ու գործիքներ տրամադրել: Ասել է թե հայերը «ավետյաց երկրում» ևս չէին ազատվել պիտակավորված լինելու խտրանից: Այդ մասին Գորկին իր մտորումներում գրում է. «Նրանք ապրել են հնդկացիների, ծաղրել սևամորթներին, իսկ այն ինչ մնացել է միայն շողոպուր ծաղրանկարներ են: Եվ այդ բոլորը, արվեստը որպես յուզի մեջ ճարձգապես բիֆտեխ ուտելուց հետո իրենք իրենց լուրջ խոհարար են համարում: Այս երկիրը դեղատոմսերի մեակույթ է: Ոչինչ ներսից չի ծնվում, նույնիսկ զգացմունքը ձեռք է բերվում դեղատոմսում գրանցված մի շարք արհեստական բաղադրամասերի միջոցով»²⁷:

Այդ տարիներին Ամերիկայում տիրող ռասայական խտրականությունից և պիտակավորումից խուսափելու համար՝ Գորկին աշխատում էր չցուցադրել իր ազգային պատկանելիությունը, փորձում էր

¹⁹ Արթիկ Գորկի Ադրյան, Նամակներ, փետրվարի 14, 1944: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 108

²⁰ Նույն տեղում, նոյեմբերի 24, 1940, Նյու Յորք, էջ 62

²¹ Նույն տեղում

²² Arshile Gorky, The plow and the song. A life in letters and documents. Early Years in New York. January 6, 1949, New York City. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 49

²³ Ջոզեֆ Սոլման (1909-2008) ամերիկացի էֆապրեսիոնիստ նկարիչ, ով 1935-ին Մարկ Ռոտկոյի հետ ստեղծեցին առաջագիմ էֆապրեսիոնիստների «Տաղը», խումբ, որի կազմում էին հայտնի նկարիչներ՝ Ագուլֆ Գորկի, Լուի Դեմիուր, Իլյա Բուդապոլսկին և այլք (ևնդ):

²⁴ Arshile Gorky, The plow and the song. A life in letters and documents. A celebrated personality, Joseph Solman: Gorky and the American Abstract Artists Group. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 140

²⁵ 1919 թվականի ԱՄՆ-ում բնակվում էր շուրջ 77980 հայ, որոնց թվը անհախապեղ բաժանվում անց 1920 թ., իսկ 1924 թ.-ի՝ Ներգաղթի մասին օրենքը, որը սահմանափակում էր ներգաղթը հարավային և արևելյան Եվրոպայից, ինչպես նաև Ասիայից, արգելեց շատ այլ հայերի ներգաղթել ԱՄՆ (Ադրյանը՝ Papazian Dennis (2000). "Armenians in America". Journal of Eastern Christian Studies. University of Michigan-Dearborn. 52 (3-4): 311-347.) ովքեր այժմ համարվում էին սպիտակամորթ, բայց, ըստ երևույթին, ոչ այնքան սպիտակ: Ադրյանը՝ <https://armenianweekly.com/2020/07/08/are-armenians-white>

²⁶ 1909 թ.-ին չորս հայ աղամարդ դիմեցին Բաստանի դատարան և բողոքարկեցին դաճանյի կառավարության այն պնդման դեմ, որ իրենք «արևելցի» են և ԱՄՆ մուտքի իրավունք ստանալ չեն կարող: ԱՄՆ ժողովրդի դատարանի դատավորը որոշեց, որ արևմտյան Ասիայի երկրները այնքան են խառնվել եվրոպացիների հետ, որ հնարավոր չէ որոշել՝ նրանք սպիտակամորթ են, թե՞ «դեղին» ռասային պատկանող: Այս որոշումը թույլ տվեց աղամարդկանց մուտք գործել Միացյալ Նահանգներ, բայց ամուր կիմֆ չստեղծեց ապագա գործերի հետաճանաչության համար, և էր 1923 թվին ներգաղթյալ Թարոս Փարրոզյանը ցանկացավ մուտք գործել ԱՄՆ, դաճանյի կառավարությունը վիճարկեց նրա սպիտակամորթ լինելը: Փարրոզյանը «ապացուցեց» իր պահանջը մարդաբան Հանս Բուգի վկայությամբ, և 1924 թվին հայերը գտնվեցին որպես «սպիտակամորթներ» (ևնդ):

²⁷ Արթիկ Գորկի Ադրյան, Նամակներ, փետրվարի 6, 1947: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 150

տարանջատել իրեն խտրական վերաբերմունքի առարկա հանդիսացող հայ համայնից²⁸։ Սակայն պիտակավորումից ազատվելը հեշտ չէր։ Այդ մասին է վկայում Գորկու հիշողություններում դաջված հետևյալ դրվագը՝ Բոստոնի նկարչական դպրոցում ուսանելու տարիներին օրերից մի օր եկեղեցական արարողությունից հետո, ամերիկացի հոգևորականը եկեղեցու դռան մոտ այցելուների ձեռնհասման ժամանակ հարցնում է. «Իսկ Դուք որտեղի՞ց եք, երիտասարդ»։ Գորկին պատասխանում է. «Հայաստանից», «Ախ, ուրեմն այդ սովյալ հայերի՞ց եք»²⁹։ Ուսանիկի ըմբոստ ոգին չէր հանդուրժում Միացյալ Նահանգներում ևս պիտակավորված լինելու փաստը՝ իր ինքնագնահատմամբ նա տաղանդավոր նկարիչ էր, ոչ թե սովյալ հայ։ Գորկին գիտեր ամերիկյան սոցիալական հայելու³⁰ ռասիստական էությունը, և համամիտ չէր այդ հայելու հետ, և փորձում էր փոխել իր հայելային պատկերը՝ տարբեր կերպ ներկայացնելով իրեն հանրությանը։ Կովկասյան արտաֆինով արվեստագետը հնարում էր իր մասին տարբեր պատմություններ։ Այդ մասին են վկայում Գորկու իրարից տարբերվող ինքնակենսագրությունները, որոնք տարբեր առիթներով ներկայացվել են Միացյալ Նահանգների տարբեր հաստատություններում։ Առաջին ինքնակենսագրությունում, որը գրվել է 1927 թվին Բոստոնի Grand Central School of Art ընդունվելու համար Գորկին ներկայանում է՝ «Ծնվել եմ Նիժնի Նովգորոդում, Ռուսաստան։ Սովորել եմ Նիժնի Նովգորոդի դպրոցում, Փարիզի Ժուլյեն Ակադեմիայում, Պոլ Լորանի դասարանում, ինչպես նաև Նյու Յորքում ու Բոստոնում։ Ամերիկայի նկարիչների միության անդամ եմ։ Անթատանգներս ներկայացվել են բազմաթիվ ցուցա հանդեսներում»³¹։ Մեկ այլ կենսագրության մեջ հիշատակված է, որ երեք ամիս սովորել է Կանդինսկու արվեստանոցում (Փարիզում)³²։ Հաջորդում՝ ի պատասխան ժամանակակից արվեստի թանգարանի գորգի դիզայնի մոտիվներ ստեղծելու առաջարկի, արվեստագետը հռչակում է. «Իմ կենսագրությունը շատ կարճ է, «որպես սեղմ ժամանակահատված ես կցանկանայի բաց թողնել Փարիզի և պարոն Կանդինսկուն վերաբերող հղումները, դրանք այնքան էլ էական չեն»։ Ես ծնվել եմ Կովկասում, Հարավային Ռուսաստան, 1904-ի հոկտեմբեր 25-ին, և սովորական ուսումից հետո 1920 թվ. եկել եմ Ամերիկա, սովորել եմ հարստագիտություն։ 1925 թվին եկա Նյու Յորք և յոթ տարի դասավանդեցի Գրանդ Գեդարվեստի Կենտրոնական դպրոցում։ Ես ապրում և աշխատում եմ Նյու Յորքում»³³։ Եթե Գորկու առաջին երկու ինքնակենսագրությունում կարևորվել էին ծննդավայրը՝ Նիժնի Նովգորոդը, ուսումնառության շրջանը և Ամերիկայի նկարիչների միության անդամ լինելը ու Կանդինսկու մոտ ուսանելը, երրորդ դեպքում նա միանգամից իրեն ներկայացնում է որպես հասուն, կայացած արվեստագետ, ոչ էական է համարում աշխարհահռչակ Կանդինսկուն արվեստանոցում անցկացրած ժամանակահատվածը, որն իր կարծիքով իր վրա մեծ ազդեցություն չի թողել։ Երկու դեպքում էլ Գորկին ներկայանում է որպես ռուսաստանցի։ Այդ փաստը կարող էր պայմանավորված լինել մանկական հիշողություններով առ այն, որ ռուսների օգնությամբ հայերը, այդ թվում Ադոյանների ընտանիքը, կարողացան փրկվել, գաղթելով Արևելյան Հայաստան։ Բացառված չի որ Գորկին հաշվի էր առել նաև այն հանգամանքը, որ ամերիկացիները դրական են վերաբերվում ռուս արվեստագետներին։ Արդյունքում ձևավորվեց Գորկու նոր ինքնապատկերը, որն ժամանակակիցները բնութագրեցին որպես «Եվրոպացու ոգով Կովկասցի»³⁴։ Ինչևիցե Գորկի մականունը Ուսանիկ Ադոյանի համար ուներ խորը բովանդակություն։ Ուսանիկ Ադոյանը ինքն էր կերտել այն նոր անհատին, ով կոչում էր իրեն Արեիլ Գորկի։ Ինչո՞ւ Գորկի։ Ուսանիկը ոչ միայն համակրում, սիրում էր գրող-հեղափոխական

²⁸ Nouritza Matossian, Black angel. A life of Arshile Gorky, Part II, Rehearsing for genius, Ellis Island, Chatti & Windus, London, 1998, էջ 183

²⁹ Միացյալ Նահանգներում, օգնության միությունները 1915 թվից սկսած հարգորում էին մարդկանց նվիրատվություններ կատարել հոգուտ հայերի։ Բոլորը գիտեին, որ հայը մարմնավորում էր երեխաներին ուղղված ամերիկացի մայրերի խրատական հարգար՝ «Ավարտիր ընթրիքից։ Հիշի՛ր սովյալ հայերին»։ Նույնիսկ ամերիկացի Շառ Նիխար դեռահասներին նույնականացնում էին սովյալ հայերի հետ։ «Դու այնքան ճիշտ ես, ոնց որ հայ լինես»։ Հեռագրային ներգաղթյալ առաջին սերունդն ամերիկյան մամուլի վերագրեքում ներկայացվում էր որպես գոն։ Տես նույն տեղում, էջ 124

³⁰ Ինքնակենսագրության այլընտրանքային տարբերակում «Գորկու ամերիկացի սոցիալոգ Իրվինգ Գոֆմանը հանգամանակից մեկնաբանում է ստիգմա հասկացությունը և դրա կապը սոցիալական ինքնության հետ՝ նշելով ստիգմայի սերման հետևյալ տիպերը՝ 1. ֆիզիկական արատների առկայություն, 2. կրոնական հավատալիքներից կամ խիստ ուժեղ համոզմունքներից, 3. ազգի կամ առաջիկ ու կրոնի պիտակավորում, ինչը կարող է փոխանցվել սերնդից սերունդ ու հավատարմապես «սեռացնել» խմբի կամ ընտանիքի բոլոր անդամներին։ Աղբյուրը՝ Irving Gofman, Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Prentice-Hall., 1986, էջ 9

³¹ Arshile Gorky, The plow and the song. A life in letters and documents. Arshile Gorky: Resume from a Prospectus of the Grand Central School of Art (ca. 1927), edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 40

³² Nouritza Matossian, Black angel. A life of Arshile Gorky, Part II, Rehearsing for genius, Ellis Island, Chatti & Windus, London, 1998, էջ 183

³³ Arshile Gorky, The plow and the song. A life in letters and documents. Arshile Gorky: New York. Letter to Dorothy Miller, June 26, 1942. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 254

³⁴ Նույն տեղում, Back in Crooked Run Farm. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 72

Մաֆսին Գորկուն³⁵, այլև իր անցած կյանքը փորձում էր նույնականացնել Մաֆսին Գորկու կյանքի հետ: Սկսած ծննդավայրից՝ ինֆանկենսագրություններում ճշելով ոչ թե Խորզոմ գյուղը այլ Նիժնի Նովգորոդը, որտեղ ծնվել էր Մաֆսին Գորկին: Արեիլ Գորկու կենսագիր Նուրիցա Մաթոսյանը նշում է. «Մաֆսին Գորկին էլ էր մեծացել առանց հոր ու Ոստանիկը նմանակելով նրան գրում է, որ իր հայրը մահացել է»³⁶: Գորկին իր էությունը հեղափոխական էր: Գորկու ստեղծագործությունները ևս հեղափոխական էին՝ և՛ իրենց գույներով, և՛ բովանդակությամբ, և՛ անսահմանությամբ: «Միտքը նկարչի սերմնացու հատիկն է,՝ կարծում էր նորարար նկարիչը, ՝ երազանքներից են ծնվում նրա վրձնի հարվածները: Եվ մինչ աչքը կատարում է ուղեղի պահապանի դերը, ես արվեստի միջոցով հաղորդում եմ իմ անձնական ընկալումներն ու աշխարհայացքը»³⁷: Ադայանը փոխեց և անունը: «Արեիլ» անունը պատահական չէր ընտրված. այն սկսվում է «Ար» նախածանցով: Հայաստանը՝ «Արարիչ» «Ար», արևի պաշտամունքի ու փառափառության հնագույն երկիրն է: Ար Աստծո պաշտամունքը և արևապաշտությունը խոր հետքեր են թողել կազմավորվող հայ-արմենների, ինչպես նաև հնդեվրոպական ժողովուրդների նախնիների՝ արիական ցեղերի հոգևոր ու նյութական արժեքների ձևավորման ու զարգացման վրա: Մշակութային շատ արժեքներ, այդ թվում արևի ու Ար Աստծո պաշտամունքի հետքերը մարդկանց վերադարձնում են լույսի, արևի ու Ար Աստծո երկիր՝ Հայաստան³⁸: «Ար»-ն էր վկայակոչում Գորկու հայ լինելը և կապում նրան Արարատ լեռան հետ:

«Ես Արարատի գավակն եմ»³⁹, գրում է Գորկին, «Արարատի ներկայությամբ լսում ես որոտ, երբ այն չկա, գգում ես հողի շարժումը, երբ շարժում չկա, տեսնում ես արծվի նախրանքը, երբ արծիվը չի թռչում: Իդուր չէ, որ հին հայերը այն անվանում էին Աստվածների կացարան: Արարատը բնության ուղեղն է, որ տնօրինում է նրա շարժումները: Հայաստանի գավազանը սահում է լեռներով և այդ մեծությունն է, որ բնակվում է մեր ոսկրածուծի մեջ: Հայաստանի ոգին լեռնագագաթ է, և ֆանի որ հայկական հոգիները լեռնագագաթներ են, մենք պետք է բռնենք դրանք, որպեսզի ձեռք բերենք մեր վերածնվելու իրավունքը: Գեղեցկությունը լուրջ բան է: Մենք հայերս կովել ու տառապել ենք ավել շատ ու երկար, քան որևէ այլ ժողովուրդ այս երկրի վրա և մենք վերադարձել ենք պարզ երեսով ու սիգարետով լեռնային հովտատակի»⁴⁰ ծվառող բառով: Սրանք են հայկական ավանդույթի ակունքները»⁴¹: «Կարո՞ղ եմ օվկիանոսի հորիզոնները, Ռուսաստանի ու Չինաստանի լայնարձակությունը համեմատվել Արարատի հզորությամբ: Երևի թե ոչ: Մենք հայերս մեծ ազգ ենք, մեր մտքերը մեծ մտքեր են, և բնության այս երկրադաժությունն է լեռնամկանուտ Հայաստանում կռել այս մեծությունը: Եվ այսպես, մեծ հին Հայաստանը հղացած մեծության մեջ»⁴²: Գորկին կերտեց իր նոր ինֆնությունը՝ հենվելով սեփական տաղանդի վրա, ներկայանալով հանրությանը որպես արվեստագետ⁴³ բանաստեղծ-փիլիսոփա, որի արվեստը ոչ թե նմանակում էր կամ գյուտ, այլ առաջին հերթին գոյության պայքար և ինֆնաստատում՝ նման միջավայրում արարելու ու ապրելու գլխավոր խթան⁴⁴: Նաև վսեմ նպատակին հասնելու միջոց: Փրոջը գրած համակում Արեիլ Գորկին նշում է, որ նկարչությունը տանջալիքներն հոգեկեցուցիչ գործ է: «Եթե իմանայի, ապա երբեք չէի մտնի դրա մեջ: Այնուամենայնիվ մտքիս տագնապներն ու տանջանքները մղում են ինձ գիտակցելու, որ ես պետք է որ ծնված լինեմ արվեստի համար տառապելու»⁴⁵: Ամերիկյան հասարակության համար դժվար էր հասկանալ Գորկու արվեստի խորությունը, որի արմատները ծավալվում էին պատմական Հայաստանից:

«Ես Գորկին եմ դրա համար պարտական եմ մեր հայ արվեստին, նրա խաչասերումներին, նրա բազմաթիվ հակադրություններին, մեր ժողովրդական երևակայության հայտնագործումներին: Այս ամենը՝ մեր

³⁵ Մաֆսին Գորկին (1968-1936) սոցիալիստական ռեալիզմ գրական ուղղության իմանալի էր և փառափառ ակտիվիստ, հեղափոխական (հեղ):

³⁶ Nouritza Matossian, Black angel. A life of Arshile Gorky, Part II, Rehearsing for genius, The Watertown years. Chatti & Windus, London, 1998, էջ 136-137

³⁷ Արեիլ Գորկի Ադայան, Նամակներ, փետրվարի 9, 1942, Նյու Յորք: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 78

³⁸ Տեյրյան Անժելա, Հայաստանը արարչագործության և փառափառության բնօրրան, Երևան, 2002

³⁹ Արեիլ Գորկի Ադայան, Նամակներ, հունվարի 26, 1944, Նյու Յորք: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 104

⁴⁰ Արու ձի:

⁴¹ Արեիլ Գորկի Ադայան, Նամակներ, հունվարի 6, 1939, Նյու Յորք: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 46-48

⁴² Նույն տեղում, էջ 46

⁴³ Nouritza Matossian, Black angel. A life of Arshile Gorky, Part I, Father, Hayrig, Chatti & Windus, London, 1998, էջ 19

⁴⁴ Arshile Gorky, The plow and the song. A life in letters and documents. Back in Crooked Run Farm. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 408.

⁴⁵ Արեիլ Գորկի Ադայան, Նամակներ, ապրիլի 18, 1939, Նյու Յորք: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 42

հայրենի երկրի բանահյուսությունը ու ֆիզիկական գեղեցկությունը ես փորձում եմ ուղղակիորեն արտացոլել իմ գործերում»⁴⁶:

Գորկու ինֆնությունն այլոց աչքերով

Հստ ժամանակակիցներից մեկի հիշողությունների⁴⁷, Գորկին բացի արվեստի խորը գիտակ լինելուց նաև բանաստեղծ էր: Նրան համեմատում էին Դեբյուսիի հետ, նշելով որ Գորկու երևակայությունն ավելի հզոր էր: Նրա էությունը կարող էր երգել և պարել, երազել, հմայել, միաժամանակ սարսափեցնել: Նրե արվեստում կար արխտոկրատ մեկը՝ Արշիլ Գորկին էր: Գորկին կապտորեն սեղմվել էր Բոստոնի սահմանափակ հորիզոններով և Նյու Յորքի բարդ իրականության մեջ, երբ նրա էությունը տենչում էր բաց տարածություններ, աստղեր, և բնական է, որ «տարօրինակությունը» տիրեց նրան և արտահայտվեց նրա գործերում: Գեղեցիկ տարօրինակություն՝ կարոտագին զգացմունքներով, նրբաճաշակ մտքերով և մահվան ստվերի առկայությամբ⁴⁸:

Ժամանակակիցներից մեկը գրում է, որ Գորկու խնդիրը համընդհանուր էր, բայց նաև անձնական, քանի որ Գորկին աչքի ընկնող արտաքին ուներ, ավելի շուտ ու շատ էր հայտնի, քան իր նկարները: Նա ինքն իրեն տարանջատեց անհայտ նկարիչներից և կորցրեց իր համայնքին պատկանելու զգացումը: Այդ իրավիճակում նրան փնտրում էին իրենով հիացածները, ովքեր կարծում էին, թե իրեն կարող են նմանվել: Հանգստյան օրերը մեզ հետ անցկացնող Գորկուն լավագույնս կարելի էր բնութագրել որպես լիրիկական մարդու, ով բռնկագույն մտքով լողորդ էր, աշխուժացած գյուղական օդով կամ ամառային շոգին կացնող աշխատելուց բխում: Առավոտյան բոլորիս պես աշխատում էր: Հնթրիֆից հետո կարող էր ժամերով խոսել՝ լռելով սուր զգացողությունների կամ խորամանկ մտքերի մասին: Ել ավելի ուշ, խաղաղ գիշերին, խարույկի շուրջ, մեր բլրի վրա, նա երգում էր երգեր (...) միայնության թախծոտ բարձր ձայնով՝ անպալուստերեն, արաբերեն կամ գուցե հայերեն»⁴⁹:

Մեկ այլ ժամանակակից Գորկուն բնութագրում է որպես միամիտ մարդ, որն ավելի շուտ ֆուլկլորային, ժողովրդական նկարիչ էր: Նա նման էր մոր հետ հայտնի դիմանկարի պատանուն: Նա շատ նրբանկատ էր, շատ փափաքավարի և երգում էր գեղեցիկ, ժողովրդական երգեր, որոնք սովորել էր մանկուց: Նա շատ հանդարտ անձնավորություն էր, նրբագրաց, երկրային նկարիչ, ինչ-որ չափով խորհրդավոր անձնավորություն, ում ափիլեսյան զարեապարն նրա խորհրդավոր աստվածաբանությունն էր, ով իրեն գտավ Նյու Յորքի խառնաշփոթում⁵⁰:

Գորկու մասին գրող Թալկոթ Քլափը՝ ամսագրին տված հարցազրույցում նշում է, որ չնայած Գորկին ծնվել է Ռուսաստանում, բայց նա ցանկանում է ինքն իրեն անվանել «վաղ ամերիկացի»: Չէր սիրում կոչվել օտարերկրացի և ասում է, որ ինքը ավելի շուտ նման է ամերիկայի առաջին վերաբնակիչների, որովհետև նա կարողանում է շատ ավելի բարձր գնահատել Ամերիկայում գտնվելու առավելությունները, քան նրանք, ովքեր այստեղ են ծնվել «հաջող պատահականությամբ»⁵¹:

Ի տարբերություն վերոնշյալ կարծիքի՝ նկարիչ Սոլ Շերին կիսվելով Գորկու հետ իր հանդիպման հիշողություններով նշում է, որ վերջինս տարագիր էր այս երկրում և իրականում երբեք այս երկիրը շատ լավ չէր հասկանում: Նա չէր հասկանում ժողովրդին, թե ով է ամերիկացին, ինչ ծագում ունի, ինչը մեզ կերտեց որպես ամերիկացի: Մեր կյանքի ձևի մասին շատ բան կար, որ նա չէր հասկանում⁵²:

Գորկու երկրորդ ցուցահանդեսի մասին հայտնած կարծիքում արվեստի բնադատ Կլեմենտ Գրինբերգը⁵³ հիշում է, որ Գորկին վերջապես հաջողեց գտնել ինքն իրեն՝ ոչ որպես տվյալ դարաշրջանի

⁴⁶ Նույն տեղում, փետրվարի 9, 1942, Նյու Յորք, էջ 78

⁴⁷ Arshile Gorky, *The plow and the song. Alive in letters and documents. Two disasters*. Celemnt Greenberg: Review of Gorky's Second show. *Tha Nation*, vol. CLXII, May 4, 1946, New York City. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 383

⁴⁸ Նույն տեղում, *After Gorky's Death*. Mina Metzger: Remembering Gorky, January 6, 1949, New York City. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 521-522

⁴⁹ Նույն տեղում, *A celebrated personality*, Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 135

⁵⁰ Նույն տեղում, *New York, Roberti Matta Echaurren: A conversation Regarding Gorky*, May 29, 1997, Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 258

⁵¹ Նույն տեղում, *Sherman, Connecticut, Talcot B. Clapp: Interview with Gorky*. *The Waterbury Sunday Republican Magazine*, February 9, 1948. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 480

⁵² Նույն տեղում, *The public works of art project: Saul Shary: On meeting Gorky*. October 5, 1965. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 75

կարծատիպային նկարիչ, կամ էլ էպիկական բանաստեղծ, այլ ֆնարական, անձնային որակներն արտահայտող նկարիչ՝ նրբագեղ, ուրախ և անկեղծ ներկայացմամբ⁵⁴:

Մաքենատիկոս-ֆիզիկոս-ինժեներ Լուիզ Բալամարը «Ես հանդիպեցի Գորկուն» հոդվածում իր կարծիքն է հայտնում նրա ստեղծագործությունների մասին. «Գորկու աբստրակտ արվեստի հանդեպ զգացումը բնութագրելու համար, պետք է ասեմ, որ այն հեռու էր պարզ երկրաչափական ձևերի մեխանիկական սահմանափակումներից, այլ ավելի շուտ կարծես արտացոլում էր մի խառնաժողովրդի ոգի, որը հուզվում էր իր հայրենի լեռների վայրիվայրությամբ: Այդ ալիքը ես գտում էի, որ զալիս էր նաև ներսից, կարծես պատռված, ճեղքված էր ինչ-որ ներքին բախումից, որը նա միշտ ձգտում էր արտահայտել»⁵⁵:

ԱՄՆ ներգաղթած հույն արվեստագետ Նիկոլաս Կալասը գրում է, որ Գորկու ստեղծագործությունը գնահատելու համար պետք է զգալ հետապնդման ողբերգական վեհությունը: Նրա ներառված ինքն ուրեք հաղորդակցություն հնարավոր չէ, քանի որ ցանկացած մեկը պատրաստ չէ մերժել մեր ժամանակի կարծրատիպային նախապաշարմունքները, քանզի այս նկարիչն ուրիշների խնդրում է հասկանալ մարդու հուզական և մտավոր ռեսուրսների սարսափելի սահմանափակվածությունը⁵⁶:

Վերոհիշյալ տեսակետները մեծն արվեստագետի կերտած «ինք»-ի բազմընկալման վիճարկումներն են: Գորկին ավելին էր փնտրել արտաքին աբստրակտ էֆալքսիոնիստ. նա հանճարեղ արվեստագետ էր իր «Ես»-ով, թեպետ փորձեց նույնականացվել օտարերկրացի արվեստագետների հետ, բայց Ջոզեֆ Սոլմանը, որը ֆնարիկ էր ամերիկյան աբստրակտ նկարիչների խմբի գործունեությունը, հիշում է, որ «Գորկին հեռու էր մնում ամերիկյան աբստրակտ նկարիչների խմբից, քանի որ կարծում էր, որ նրանցից ավելին է: Այո, և իրականում այդպես էլ կար: Նա տարիքով մեզնից մեծ էր, և ավելի փորձառու... Արդարացիորեն նա իրեն ավելի բարձր էր դասում մեզնից: Նա սիրում էր առանձնահատկ որպես անհատ և անհատականություն, այլ ոչ թե լինել խմբի հետ միասին»⁵⁷:

Գորկու ինֆնույան որոնումները հետազոտողի համար առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում Գորկու կնոջ՝ Ազնեսի նամակները ուղղված իրենց ընդհանուր ընկերներին: «Նրանք անկարող են հուզականորեն այնպես արձագանքել, ինչպես պահանջում են նրա նկարները», - գրում է Ազնեսը, - «Գորկին բաժանվեց իր վաղու ընկերներից: Նա չէր ուզում նրանց ցույց տալ իր նկարները, ...սահմանափակում էր իր ընկերական շրջապատը: Վերջիններս էլ չհետաքրքրվեցին նրա ծագմամբ, որը Գորկու հոգու միշտ հեռու պահվող ամենաբանիկ հատվածն էր: Նրանց խոսակցության թեմաները արվեստի գաղափարների շուրջ էին, բայց ամեն անգամ, երբ նա լսում էր այդ խոսակցությունները, ֆնարկումները նրանց կողմից, անհամբեր ասում էր. «Նրանք փորձում են ինձ վաճառել իմ սեփական փաստարկները»⁵⁸:

Միաժամանակ, Ազնեսն իր նամակներում արվեստագետի փնտրտուքները վերագրում էր արևելա-արևմուտք հակասությանը՝ նկատի ունենալով նկարչի ներգաղթյալ լինելը, ով չի կարողանում հաղորդաճառ իր տարբերությամբ և ազատ լինել⁵⁹: Մինչդեռ Գորկին արևելա-արևմուտք փոխարաբերությունները առաջին հերթին դիտարկում էր որպես արվեստագետ. «Իրականում չկա այդպիսի բան՝ արևմտյան արվեստ կամ արևելյան արվեստ: Սրանք ֆաղափական և կրոնական բնորոշումներ են, որոնք եթե ուշադիր ֆնեք, դառնում են անհեթեթ: Ինչպես կարող է օրինակ հին հունական արվեստը լինել արևմտյան, իսկ բյուզանդականը արվեստը՝ արևելյան: . . . մենք նկարիչներս պետք է իսկական արմատներ փնտրենք . . . : Ըստ իս, կան մի քանի որոշակի գեղարվեստական որակներ: Կա Կենտրոնի արվեստ, դրա ազգակցի արվեստը՝ լիդիականը և Հյուսիսային Նիլոսի արվեստը: Վերջինս այնքան էլ հաճախ չէ ինձ, հավանաբար, որովհետև ինձ հարազատ է Կենտրոնը: Դա մերն է: Հայաստան, Բյուզանդիա, Հունաստան, Միջագետք, Պարսկաստան, Սիրիա և Եգիպտոս: Լիդիականը մեր գավախն է՝ Իտալիա, Ֆրանսիա և Իսպանիա: Ինչ վերաբերվում է

⁵⁴ Նույն տեղում, Two disasters. Clement Greenberg: Review of Gorky's Second Show. The Nation, vol. CLXII, May 4, 1946. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 383

⁵⁵ Նույն տեղում, Lewis Balamuth: «I met A. Gorky». Color and Rhyme, April 29, 1949. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 134

⁵⁶ Նույն տեղում, Back in Crooked Run Farm, Nico Calas: «Arshile Gorky». From the catalogue of Bloodflames a group show with Matta, Wilfredo Lam, Isamu Noguchi, Gerome Kamrowski, Jeanne Reynal, and David Hare at the Hugo Gallery, 26 East Fifty- Fifth Street, New York, in 1947. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 408

⁵⁷ Նույն տեղում, A celebrated personality, Joseph Solman: Gorky and the American Abstract Artists Group. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 140

⁵⁸ Նույն տեղում, Mogouch Gorky: Regarding de Kooning, Noguchi, and Gorky, June 12, 2005. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 347

⁵⁹ Նույն տեղում, After Gorky's death. Mougouch Gorky: Extracts from Letters to Etherl Schwabacher, 1944-7- 53, Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 527

հյուսիսին, Անգլիային և նման շրջաններին, ապա նրանց արվեստը պակաս հետաքրքրություն է ներկայանում, և ճիշտ առած, արևը առանց դրան էլ կծագի»⁶⁰:

Վերադարձ դեպի ակունքներ

Ինքնահաստատման երկար դեգերումներից հետո Գորկին հասկացավ, որ իր համար հոգեհարազատ խումբ հայերն էին՝ ի դեմս Բրոջ, բարեկամների: Գուցե որպես իր արմատներին վերադարձի խոստովանություն Գորկին Վարպուշին գրած նամակներից մեկում նշում է. «Իհարկե, ես գիտեմ, որ մեր բախտը այդքան էլ լավը չէ՝ մենք պետք է ջանք գործադրենք ուրիշների հետ ընկերություն անելու համար: ... Բայց երբեմն ես երգում եմ այն երգերը, որոնք նկարում եմ, որպեսզի ինձ ինձ մխիթարեմ»⁶¹: «Երբ նկարում եմ, հայ երգի ու բանաստեղծության կարիք եմ զգում ոգեշնչման համար, թերևս այն պատճառով, որ այնքան լավ եմ հիշում հեփիսթասածի արծաթե երգերը և մեր Ադոյանների երեկոյան արտասանությունները: Իրանի հնության ամենաանուշ մուրաբալաներն են: Հողը. ինչպես եմ սիրում հողը: Կարոտել եմ մեր սիրելի հայրենիքը և մշտապես համակված եմ մեր հորգումի ու Վանի գեղեցկություններով: Մեր անմահ հայոց աշխարհը, նրա բուսորագույն երգերը, Վանա լճի հերմակ, աղի ափը: Սիրելի դառավայրերն ու կենդանիները»⁶²: Գորկին խորհում էր նաև, որպես կարևոր ներդրում, թե ինչ կարող է հայոց փորձը տալ ժամանակակից աշխարհին: Զգայնություն: Գեղեցիկի զգացողություն, տխրության և մեղամոլության զգացողություն, ինչպես նաև կյանքի ազնվության և փխրության զգացողություն: Մտավոր առաջընթացի զգացողություն: Զգայնություն՝ ապամարդկայնացման օրերում: Ահա թե որն է մեր ավանդը համայն արվեստին: Մեր Հայաստանը չպետք է միայն հայերին պատկանի: Մեր Հայաստանը, Հայաստանի զգայունությունը, չարի և բարու, գեղեցիկի և սգեղի, անկենդանի և կենդանիի նրա ըմբռնումն ու ահռել փորձը պետք էն ամբողջ աշխարհին: Հայաստանի մարդասիրությունը մեր հայրենիքի հանրագիտարանն է: Դա արվեստ է, որ պետք է ուրիշների հետ կիսել և որից պետք է սովորել»⁶³: Գորկին իր ստեղծագործական պրպտումների ընթացքում երբեք չէր դադարել հիանալ հայրենի մշակույթով, որի գագաթներից մեկը համարում է Թորոս Ռոսլինը, ով «Ինճին Վերածնունդն է: Ինչպիսի ուժ է բովանդակում այդ մարդը,՝գրում է Գորկին,՝ ինձ համար նա ամենախոշոր նկարիչն է որ տվել է աշխարհը, մինչև ժամանակակից դարը: Եվ միայն կուբիզմը կարողացավ գերազանցել տարածության նրա ընկալումը: Կատարյալ տարածականություն՝ չգերազանցված: Ես խոնարհվում եմ մեր Թորոսի առջև: Ես սիրում եմ այդ մարդուն: Ուշելլոն»⁶⁴ տուժել է, որ հնարավորություն չի ունեցել տեսնելու Ռոսլինի նկարները⁶⁵: Ռոսլինյան տարածականությամբ ձևավորված արվեստագետի «առանձնահատուկ լեզուն շատ հեռու է փաղափային կուբիզմի կոռուպցիոնից և փակ կառուցվածքայնությունից, որը օգտապաշտական ուղղագիծ կյանքի ծնունդ է»⁶⁶: Բայց ես հայ եմ, և մարդ պետք է ունենա իր ինքնությունը: Այդ պատճառով էլ փաղափային կուբիզմը խոչընդոտում է իմ ինքնաարտահայտմանը: Նրա գծերն ուղիղ են, մինչդեռ իմը կոր գծերն են»⁶⁷:

Եզրակացության փոխարեն

Այսպիսով, Գորկին հավատարիմ մնաց իր վսեմ նպատակին՝ իր կտավներում նա կերտեց կորսված Հայրենիքը, «իր վրձնով վերակենդանացրեց Հայաստանի պատկերն ու գույները ամբողջ աշխարհի համար»⁶⁸ :

Գորկի կայացավ արվեստում իր հեղափոխական ոգով: «Ես գիտեմ, թե որտեղ եմ կանգնած, ՝գրում եմ նա՝ գիտեմ, թե ինչպես եմ հասել այնտեղ, որտեղ կանգնած եմ: Իսկ դեպի ու՞ր եմ գնում, չգիտեմ: Անհայտն անհայտ է: Նկարչի կյանքից ստեղծվում է նրա արվեստը,՝մտորում է նա: Իր արվեստով է նկարիչը հասնում իր տենչած ազատությանը: Գաղափարները ծնվում են միայն, երբ արդեն ապրել ես կյանքի ու խորհել վերապրածդ: Այո, որոնման ուղին չափազանց տանջալից է: Զափազանց խորը: Այն պահանջում է եռանդ, ներքին լարվածություն, նաև անողոք ինքնաբերականություն: Նկարիչը միշտ պետք է որսորդ լինի:

⁶⁰ Արթիլ Գորկի Ադոյան, Նամակներ, հունիսի 25, 1945: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 124-126

⁶¹ Arshile Gorky, The plow and the song. A life in letters and documents. The late thirties, Arshile Gorky: Letter to Vartush Mooradian, May 29 (1937). Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018, էջ 152

⁶² Արթիլ Գորկի Ադոյան, Նամակներ, ապրիլի 22, 1944: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 114

⁶³ Նույն տեղում, հունիսի 25, 1945, էջ 128

⁶⁴ Պաուլ Ուշելլո (1397-1475), իտալացի նկարիչ, Վաղ Վերածննդի շրջանի ներկայացուցիչ: Ֆլորենցիայից բացի ստեղծագործել

է Վենետիկում, Պադուայում և Ուրբինոյում: Զգտելով գեղարվեստական կերպարների ու գիտական տվյալների օրգանական միավորմանը՝ Ուշելլոն ուսումնասիրել է բույսերը, կենդանիներին, բուշտներին, տարածությունը կազմակերպել է մաթեմատիկական հեռանկարի օրենքներով (հեղ.):

⁶⁵ Արթիլ Գորկի Ադոյան, Նամակներ, դեկտեմբերի, 1944, Նյու Յորք: Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 118

⁶⁶ Նույն տեղում, հունվարի 26, 1944, Նյու Յորք, էջ 104

⁶⁷ Նույն տեղում, էջ 102

⁶⁸ Նույն տեղում, ներածություն, էջ 10

Անընդատ որոնի, վերցնի որոշ բաներ, հրաժարվի այլ բաներից: Արվեստը հանգստություն չի հանաչում: Նկարիչը հասուն է դառնում այն ժամանակ, երբ մաքրության և փութաջանության բախումից ծնվում է հասունությունը և վերջապես գտնվում է իր «էս»-ը»⁶⁹:

Իսկ նկարչության մասին ասում էր. «Նկարիչը նկարում է, ֆանի որ դա մարտահրավեր է իրեն համար: Դա նման է սատանային մոլորեցնելու փորձին: Եթե այն հաղթահարես, ցուցադրելու բան այլևս չի մնա: Նկարը երբեք չի ավարտվում: Ես չեմ սիրում ավարտել բառը: Երբ ինչ-որ բան ավարտվում է, նշանակում է, որ այն մեռած է»: Ես հավատում եմ հավիտենականությանը: Ես երբեք չեմ ավարտում նկարելը. միայն որոշ ժամանակ դադարեցնում եմ դրա աշխատանքը: Սիրում եմ նկարել, ֆանի որ այն մի բան է, որը ես երբեք չեմ կարող անել մինչև վերջ: Երբեմն աշխատում եմ միաժամանակ 15 կամ 20 նկարի վրա: Ես դա անում եմ, ֆանի որ ուզում եմ, որովհետև սիրում եմ այդքան հաճախ փոխել իմ միտքը: Որպեսզի միշտ շարունակեմ նկարել, երբեք չպետք է ավարտեմ: Դա է արարելու հանապահը. ներսում ստեղծել մի բան, որը ֆեզ ստիպում է վերստեղծել»⁷⁰:

Գորկին կարողացավ նոր էջ բացել արարական էֆաբեյսիզմում, բայց ոչ թե պարզապես որպես նորարար, այլ որպես էթնիկ վառ ինֆուզիայի օժտված արվեստագետ, ով համոզված էր, որ «Երբ բոլորս հող դառնանք, գուցե նրանք ասեն. «որպես հայոց լեռների որդի, նա իր ծանրակշիռ ավանդը ներդրեց համաշխարհային մեծ մշակույթին»»⁷¹: Գորկին փնտրեց և գտավ միայն իրեն հատուկ ուրույն ձեռագիրը. «Ես գտել եմ իմ ազգանունը, և դա իմն է: Այսպիսով ես արձագանքում եմ ժամանակից կյանքին, որպես Վանի հայ»⁷²: Գորկին չենթարկվեց ամերիկյան մամուլի կանոններին՝ նա մնաց Հայ, իսկ Ամերիկան ընդունեց արվեստագետին այնպիսին ինչպիսին ինքը կար՝ «Հզոր, ինչպես հսկա, ֆնֆուռ, ինչպես մանուկ»⁷³:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Արշիլ Գորկի Ադոյան, Նամակներ, Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005
Տերյան Անժելա, Հայաստանը արարչագործության և ֆալսիֆիկացիայի բնօրրան, Երևան, 2002

Arshile Gorky, *The plow and the song. A life in letters and documents*. Edited by Matthew Spender, Hauser and Wirth Publishers, Zurich, 2018

Goffman Irving, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice-Hall, 1986

Matossian Nouritza, *Black angel. A life of Arshile Gorky*, Chatti & Windus, London, 1998

Papazian Dennis, "Armenians in America". *Journal of Eastern Christian Studies*. University of Michigan-Dearborn, 2000

Kim S. Theriault, *Rethinking Arshile Gorky, Chapter 2, Construction of gender, self, and other*. Penn State Press, 2009

Saulius Geniusas, *Is the Self of Social Behaviorism Capable of Auto Affection?* Mead and Marion on the "I" and the "Me", The Chinese University of Hong Kong, 2006
<https://armenianweekly.com/2020/07/08/are-armenians-white>

АННОТАЦИЯ

Жизнь Аршила Горки в США; трудный поиск идентичности

⁶⁹ Արշիլ Գորկի Ադոյան, Նամակներ, Խմբագիր՝ Սեյրանուհի Գեղամյան, «Գրաբեր», Երևան, 2005, էջ 140-142

⁷⁰ Նույն տեղում

⁷¹ Նույն տեղում, ապրիլի 22, 1944, Նյու Յորք, էջ 114

⁷² Նույն տեղում, հունվարի 26, 1944, Նյու Յորք, էջ 104

⁷³ Arshile Gorky, *The plow and the song. A life in letters and documents*, Marney George: Letter to James Thrall Soby, March 15, 1951, էջ 77

Людмила Арутюнян, доктор философских наук, профессор
Рипсима Даян, старший научный сотрудник Мемориального отдела Национальной Галереи
Армении

Жизнь и становление великого армянского художника Аршила Горки в США, поиск им собственной идентичности рассматривается в традициях социологической теории символического интеракционизма, на основе анализа богатого документального материала, оставленного самим художником и его современниками. Ключем к осмыслению сути идентичности художника служат его высказывания о себе как «дитя Арарата», художника несущего в себе ценности образы и краски утерянной Родины (Вана, Хоргома).

Анализ перипетий поиска идентичности свидетельствует, что Аршил Горки несмотря на социокультурные проблемы чинимые расистской политикой и действительностью американского общества начала 20-ого века, остался верен своей цели и предназначению; в своих картинах он смог сохранить образ утерянной Родины. Он воссоздал своей кистью образ Западной Армении. Он не изменил своей национальной идентичности и оставаясь верным унаследованным принципам взрастил себя «могучим, как великан, оставаясь в душе нежным, как ребенок».

Своим искусством Аршил Горки смог достичь той свободы, к которой стремился.

Ключевые слова. Символический интеракционизм, национальная идентичность, образы, ценности, модель поведения, Востаник Адоян, Аршил Горки, Арарат, Западная Армения, Ван, Хоргом, США, расизм.

SUMMARY

Arshile Gorky's life in USA. The hard way of search of identity

*Lyudmila Harutyunyan, D. Phil., professor
Hripsime Dayan, Senior researcher of the archive of the National Gallery of Armenia*

The life and formation of the great Armenian artist Arshile Gorky in the USA and the search for his own identity is examined in the traditions of the sociological theory of symbolic interactionism, based on the analysis of the rich documentary material left by the artist himself and his contemporaries. The key to understanding the essence of the artist's identity is his statements about himself as a "child of Ararat", an artist who carries in himself the values of the images and colors of the lost homeland (Van, Khorgom).

An analysis of the history of the search for identity shows that despite the socio-cultural problems caused by racist policies and the reality of early 20th century American society, Arshile Gorky remained faithful to his purpose and mission: in his paintings he was able to preserve the image of the lost homeland. He used his brush to recreate the image of Western Armenia. He did not change his national identity, and remaining faithful to the inherited principles nurtured himself "mighty as a giant, but tender at heart, like a child". With his art, Arshile Gorky was able to achieve the freedom he strived for.

Key words: symbolic interactionism, national identity, images, values, behavioral model, Vostanik Adoyan, Arshile Gorky, Ararat, Van, Khorgom, USA, racism.

